

УДК 299

ЛЕЩИНСЬКИЙ АНТОН,*аспірант Інституту філософської освіти і науки**Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ*

ТЕМА ТЕОСОФІЇ О. П. БЛАВАТСЬКОЇ ТА "ЖИВОЇ ЕТИКИ" О. І. РЕРІХ У ГУМАНІТАРНІЙ НАУЦІ: НА ПЕРЕХРЕСТІ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ТА СХОДОЗНАВСТВА

Статтю присвячено темі двох сучасних нетрадиційних релігійних течій, теософії та "Живої Етики", та її відображенню в релігієзнавстві та сходознавстві. У статті подано огляд кола дослідницьких проблем, пов'язаних із темою теософії та "Живої Етики", описано здобутки на ниві дослідження теософії та "Живої Етики" різними представниками гуманітарної науки та розглянуто стан висвітлення теми теософії та "Живої Етики" в релігієзнавстві та сходознавстві.

Ключові слова: дослідницька проблема; "Жива Етика"; нетрадиційні релігійні течії; проблематика; релігієзнавство; реріхівський рух; сходознавство; теософія; теософський рух.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Тема двох сучасних нетрадиційних релігійних течій (далі - НРТ) - теософського та реріхівського рухів - на сьогодні є малодослідженою. Нині відомо лише декілька серйозних робіт, які належать зарубіжним авторам - британцям, американцям та росіянам. Що стосується вітчизняної гуманітарної науки, то в ній сьогодні немає комплексних праць із цієї тематики. Тема теософського та реріхівського рухів лише окреслена в небагатьох українських релігієзнавчих збірках, присвячених НРТ узагалі.

Між тим, вона має сьогодні певну актуальність для релігієзнавства та сходознавства. Актуальність для релігієзнавства визначається такими факторами:

а) обидва рухи є учасниками сучасного релігійного життя світу. Їхня діяльність розгортається в міжнародних масштабах і включає в себе, зокрема, країни колишнього СРСР і серед них - Україну;

б) усередині цих рухів відбуваються процеси розвитку, що створюють перспективу перетворення їх на установлені релігійні утворення, наділені рядом атрибутів розвиненої релігійної інституції - віровченням, канонами догматів, специфічною міфологією, особливим пошануванням персон засновників і видатних діячів цих учень, набором специфічних релігійних практик та внутрішньою ієрархією. Слід зазначити, що деякі з вищезгаданих атрибутів, такі, наприклад, як віровчення, засноване на текстах О. П. Блаватської та О. І. Реріх підкріплене розвиненою коментаторською традицією, уже існує всередині цих рухів. Також серед загалу всіх внутрішніх утворень в обох рухах існують окремі організовані угруповання, які користуються певним впливом на весь цей загал;

в) протягом ХХ ст. обидва рухи справили певний вплив на культурну та релігійну ситуацію у світі. Одним із наслідків цього впливу стала поява деякої кількості НРТ, чиї віровчення були побудовані довкола інтерпретацій учень О. П. Блаватської та видатних її послідовників, а також НРТ, у самостійних віровченнях яких виявилися ідеологічні блоки та окремі ідеї, запозичені їхніми авторами від теософії та вчення О. І. Реріх. Тут також слід указати, що нині процес виникнення й розвитку таких НРТ триває, причому деяка їх кількість виникла саме на пострадянських теренах, у тому числі і в Україні;

г) у вже згаданій недостатній вивченості цих релігій із боку сучасного релігієзнавства взагалі і вітчизняного релігієзнавства зокрема.

Актуальність теми теософії та вчення О. І. Реріх та теософського й реріхівського рухів для сходознавства визначається такими фактами:

а) наявністю в ідейному комплексі обох учень важливих за своїм значенням елементів, котрі являють собою авторську інтерпретацію певних ідей, запозичених їх засновниками з релігій індійського походження - буддизму, індуїзму, джайнізму;

б) діяльністю засновників обох учень, їхніх найближчих соратників і деяких видатних послідовників у країнах Східної Азії - Індії, Китаї, Монголії тощо, та їх залученням до культурних і політичних процесів у цих країнах у ході цієї діяльності, а також у певній значущій ролі, зіграній ними в цих процесах.

Метою статті є окреслення кола перспективних напрямків релігієзнавчих та сходознавчих проблем, наявних у темі теософії О. П. Блаватської та "Живої Етики" О. І. Реріх, які, у свою чергу, можуть стати об'єктом релігієзнавчих та сходознавчих досліджень, а також огляд найбільш визначних наукових робіт, уже написаних із цієї чи іншої проблематики цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Отже, як було згадано вище, у релігієзнавчому сенсі тема теософії О. П. Блаватської та "Живої Етики" О. І. Реріх є прямо пов'язаною з темою нетрадиційних релігійних течій. У цьому зв'язку проблемне поле досліджуваної теми можна поділити на дві умовні складові - загальну та окрему. Обидві складові є складними у свою чергу. Із них двох загальна складова має пряме відношення до теми місця теософського та реріхівського рухів у ряді інших НРТ та їх взаємовідносин з іншими релігіями.

Однією з актуальних нині релігієзнавчих проблем, до якої є дотичною тема обох рухів, є проблема загальної класифікації НРТ та місця теософії О. П. Блаватської та "Живої Етики" О. І. Реріх у цій класифікації. Ми повинні тут констатувати, що зазначені вчення й пов'язані з ними рухи не мають чіткого та фіксованого визначення в класифікаціях релігій, запропонованих вітчизняним релігієзнавством. Різні українські релігієзнавчі праці з теми НРТ відводять цим рухам різні позиції і по-

різному їх класифікують. Так, наприклад, у збірці "Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України" [7] теософію та "Агні Йоги"¹ віднесено до так званих містичних (езотеричних) об'єднань. Подібним же чином вітчизняні угруповання послідовників учень О. П. Блаватської та О. І. Періх визначено в підручнику з релігієзнавства для ВНЗ (за загальною редакцією М. М. Заковича), виданого у 2000 році [8]. Там обидва рухи віднесено до "езотеричних об'єднань". У "Нових релігіях України", восьмому томі багатотомної збірки "Історія релігії в Україні", випущеному Українською асоціацією релігієзнавців за загальною редакцією А. М. Колодного у 2010 році, теософію та "Живу Етику" віднесено вже до "течій Нового Віку" [6]. До речі, таке визначення є співзвучним визначенню, прийнятому в сучасному російському релігієзнавстві. Там "Жива Етика" визначається як синкретична релігія, що виникла в рамках руху "Новий Вік" [2, с. 6]. До того ж для деяких сучасних фахівців, таких, наприклад, як російський історик та сходознавець О. І. Андреев, характерні висловлювання, у яких виражається сумнів щодо правомірності застосування поняття "релігія" до тієї ж "Живої Етики" і пропонується визначення її як "квазірелігії" [Там само]. У генетичній типологізації НРТ, запропонованій українськими релігієзнавцями Н. П. Дудар та Л. О. Филипович, "теософські та езотеричні громади" винесені в окремий пункт і чомусь поставлені в один ряд із неоязичництвом [4, с. 25]. Відтак, теософія та "Жива Етика" на сьогодні лишаються позбавленими чіткої їх класифікації у вітчизняному і, можливо, узагалі в пострадянському релігієзнавстві.

Через проблему їх власної класифікації тема обох рухів є непрямо дотичною до проблеми загальної класифікації релігій. Точніше кажучи, невизначеність місця цих двох рухів у класифікації релігій є окремим випадком проблеми класифікації НРТ узагалі. Проблема ж класифікації НРТ та їхнього місця в загальній класифікації релігій, у свою чергу, є окремим випадком проблеми класифікації релігій в академічному релігієзнавстві. Відтак, хоча визначення чітких критеріїв, за якими теософський та релігійський рухи можуть бути класифіковані, не вирішить проблеми класифікації релігій узагалі, воно, тим не менш, може суттєво допомогти (через свій зв'язок із колом цих питань) у виробленні системи критеріїв, за якими буде наведено лад принаймні в класифікації НРТ. Адже, виробляючи критерії, за якими теософія та "Жива Етика" мають бути віднесені до тієї чи іншої групи НРТ та співвідносячи ці критерії із загальними критеріями класифікації, дослідник тим самим може посприяти подальшому уточненню критеріїв загальної класифікації НРТ.

Іншою стороною теми теософії та "Живої Етики", дотичною до кола загальних релігієзнавчих проблем, є її зв'язок із проблематикою виникнення феномена релігії та закономірностей його розвитку. Цей зв'язок може бути виявлений тим релігієзнавцем, що завдасть собі клопоту провести порівняння особливостей розвитку теософського та, особливо, релігійського рухів з історією розвитку інших релігій, таких як християнство, іслам і буддизм. Таке дослідження виявить ряд подібностей між особливостями розвитку цих рухів та особливостями історичного розвитку трьох вищезгаданих релігій. Аби не бути голосливими, наведемо тут декілька найбільш яскравих подібностей. Так, схожість у розвитку між теософією та буддизмом виявляється в тій обставині, що вони, починаючись як філософські вчення, поступово стали ґрунтом для виникнення суто ре-

лігійних утворень. Сучасне суперництво різних осередків релігійського руху за пріоритет напроцуд нагадує таке ж суперництво між ранньохристиянськими угрупованнями. Кожен із таких осередків аргументує своє право на першість своїм походженням від того чи іншого наближеного соратника Релігій чи спадковим правом, переданим їхнім главам самими представниками сім'ї Релігій. Подібна аргументація вельми нагадує манеру обстоювання "права першості в честі" ранньохристиянських патріархів з апелюванням до "апостольської спадковості". Факт радикальної позиції одного з релігійських угруповань, Міжнародного Центру Релігій (МЦР), що утверджує розподіл релігійського руху на справжніх релігійців та "лжерелігійців", цілком може бути порівняним із фактом непримиренної позиції тринітаріїв до прихильників інших інтерпретацій християнського вчення - аріан, монофізитів, монофелітів та інших нетринітарних течій у ранньому християнстві. Не так давно, у першому десятилітті нинішнього століття, у релігійському середовищі тривала запекла полеміка довкола деяких книг, яким окремі групи приписували значення, рівне значенню головного циклу книг "Живої Етики" - "Агні Йоги". Фактично, то була суперечка про канон священної літератури та канонічність окремих текстів. Факт такої полеміки є порівнюваним із фактом подібної полеміки щодо канонічності різних Євангелій у ранньому християнстві. Манера різних релігійських угруповань вирішувати конфлікти з іншими такими ж угрупованнями шляхом звернення до органів державної влади нагадує таку ж манеру тринітаріїв та аріан, котрі, протистоячи одні одним, часто зверталися до імперських можновладців і навіть до самого імператора².

Історична схожість із раннім ісламом у сучасному релігійському русі виявляється в розподілі, у якому він опинився після прийняття МЦР та союзними йому релігійськими групами так званої "Декларації 12 лютого"³. Одним із чільних пунктів "Декларації 12 лютого" було утвердження виняткового права МЦР на роль головного координатора релігійського руху, яке, зокрема, підкріплювалося апеляцією до факту передачі останнім представником сім'ї Релігій Святословом права цілковитого розпорядження всією спадщиною Релігій керівнику цієї організації - Л. В. Шапошніковій. Відтак, релігійський рух у "Декларації 12 лютого" було розділено на тих, хто підтримує "правильного" спадкоємця, і тих, хто його не підтримує. Серед несоюзних МЦР релігійських груп, таким чином, опинився ряд організацій, які самі себе позиціонують як послідовників "Живої Етики". Ці групи нині виступають проти претензій МЦР та особисто Л. В. Шапошнікової, обстоюючи своє право на незалежне слідування вченню "Живої Етики". Такий розподіл і пов'язане з ним протистояння подібне до протистояння між шіїтами та сунітами в ісламі доби Середньовіччя, коли перші боролися за утвердження виняткового права членів сім'ї та потомків пророка на керівництво уммою, а останні виступали проти цього.

Наведені нами ілюстрації подібності між певними обставинами розвитку теософського й релігійського рухів та ісламу, християнства й буддизму демонструють, що компаративне дослідження історії цих релігій може мимовільно вивести дослідника до сфери проблеми виявлення та фіксації загальних закономірностей роз-

¹ Інша назва "Живої Етики" О. І. Періх.

² Ідеться про факт взаємних скарг противників та прихильників аріанства, котрі подавалися ними імператору Костянтину Великому під час його перебування в місті Нікомедія.

³ Повна назва "Декларація учасників Міжнародного Релігійського руху, що об'єдналися в ім'я виконання й захисту волі Релігій" від 12 лютого 2003 року.

виту релігії. Слід, однак, зазначити, що такого роду дослідження не є відомими ані у вітчизняному, ані в зарубіжному релігієзнавстві.

Вищеописані проблеми входять до загального проблематичного кола теми теософії та "Живої Етики" в релігієзнавстві.

Однією з головних проблем, що входять до кола окремої проблематики теми теософії та "Живої Етики", є проблема комплексного релігієзнавчого дослідження вчень теософії та "Живої Етики" та рухів їхніх послідовників. На сьогодні цю проблему в релігієзнавстві вирішено лише частково, і то не стільки завдяки власне релігієзнавцям, скільки історикам і сходознавцям. Зараз найменш вивченим у релігієзнавстві залишається той пласт цих двох НРТ, котрий родоначальником релігієзнавства Корнеліусом Тіле визначено як онтологічний, тобто пласт, який включає в себе увесь комплекс віровчення та ідеології. Нині не є широко відомими релігієзнавчі роботи, у яких би подавався ґрунтовний та детальний аналіз теософського та реріхівського вчень; мимоволі навіть складається враження, що таких академічних робіт на сьогодні просто не існує. Утім, таке враження може виявитися хибним, оскільки до недавня існував інформаційний розрив між різними науковими спільнотами, окремі представники яких досліджували (і досліджують сьогодні) тему теософії та "Живої Етики". До останнього часу значні англомовні роботи із цієї теми не були відомі в країнах колишнього СРСР. Деякі із цих праць досі лишаються не перекладеними ні українською, ні російськими мовами. Першою ластівкою, яка свідчить про початок подолання цього розриву, є книга російського сходознавця О. І. Андреева "Гімалайське братство: Теософський міф і його творці" [2], що містить значну кількість посилань на праці зарубіжних фахівців - К. Пола Джонсона, М. Карлсон, П. Вашингтона⁴. Але на сьогодні згаданий інформаційний розрив продовжує становити окрему проблему для академічних дослідників теософії і "Живої Етики". Що ж до розкриття "онтологічного" пласту теософії та "Живої Етики", то згадані нами автори лише частково торкаються у своїх працях теми ідеологічного контенту вчень О. П. Блаватської та О. І. Реріх. В основному головний їхній фокус лежить у царині історичній, тобто вони в цілому присвячені скоріше висвітленню різних аспектів історії теософського та реріхівського рухів. Такими є праці Дж. Ч. Н. Вебба, К. Пола Джонсона, М. Карлсон, Б. Ф. Кемпбелла, П. Вашингтона, О. І. Андреева. Специфічною стороною ряду англомовних праць, у яких порушено тему теософії, є майже цілковита відсутність розгляду теми "Живої Етики", що є дещо дивним, принаймні для праць таких авторів, як Дж. Ч. Н. Вебб [9] і П. Вашингтон [3], які стосуються загальної історії новочасного містицизму в XIX-XX століттях.

Іншою проблемою з окремої частини проблематичного кола теми теософії та "Живої Етики" є проблема компаративного дослідження теософії та "Живої Етики". Ця проблема є актуальною з огляду на факт існування суттєвої відмінності в теософській та реріхівській ідеологіях, попри генетичний зв'язок, що між ними існує. Нині не можемо назвати академічних робіт, які би були присвячені винятково цій тематиці. Частково її зачіпає

згадана праця О. І. Андреева в контексті висвітлення теософської та реріхівської версії міфу про Махатм, але власне компаративного аналізу цих версій у книзі "Гімалайське братство: Теософський міф і його творці" [2] немає.

Нарешті, ще однією окремою актуальною проблемою теми є проблема вивчення впливу вчень О. П. Блаватської та О. І. Реріх на формування нових учень у рамках сучасних НРТ. У межах останньої існує також проблема вивчення впливу цих учень на ідеологію так званого "руху Нью-Ейдж". Ці впливи не є дослідженими у вітчизняному та зарубіжному релігієзнавстві; так само не простеженим залишається ідеологічний зв'язок теософії та "Живої Етики" з НРТ "Нового Віку". Між тим, цей зв'язок реально існує. Одним із фактів, що підтверджує його реальність, є наявність серед сучасних НРТ такого типу "ню-ейджівського" угруповання, як "Церква Вселенська і Торжествуюча". Віровчення цього угруповання є варіативною інтерпретацією вчень теософського; до того ж це угруповання має декілька типологічних ознак, тотожних ознакам, притаманним у минулому ряду окремих угруповань у рамках теософського руху. Сьогодні також на території Росії та України проходить процес виникнення й становлення самостійних "ню-ейджівських" груп, чия вчення є інтерпретацією вчень "Церкви Вселенської та Торжествуючої"⁵. Завдяки цьому, теософська основа, запозичена цими групами від учення Е. К. Профет⁶, дістає подальшої інтерпретації вже в ученнях цих груп. Існує, крім того, ряд НРТ, котрі, будучи цілком самостійними й не пов'язаними ні з теософським, ні з реріхівським рухом, мають у своєму розпорядженні ідеї та поняття, явно запозичені з теософії та "Живої Етики". Такими є, наприклад, "Дзвенячі кедри Росії", в ідеології яких є міф про Шамбалу; "Велике Біле Братство", у вченні якого є цілі блоки, запозичені від теософії та "Агні Йоги", і де О. І. Реріх названо "предтечею вчення ЮСМАЛОС"⁷ [6, с. 745]; Церква Останнього Заповіту, у світогляді якої є уявлення про "психічну енергію", подібне до аналогічного уявлення в "Живій Етиці". Одним словом, теософське вчення послужило своєрідним джерелом ідей для багатьох НРТ, що виникли у світі протягом XX століття. І, як було вже сказано, тема впливу теософії на новітню релігійність усе ще чекає на своїх дослідників.

Сходознавчий зріз теми теософії та "Живої Етики" також включає в себе групу дослідницьких проблем. Однією з таких проблем є дослідження елементів теософії та "Живої Етики", запозичених із буддизму, індуїзму та джайнізму. Комплексні сходознавчі праці, присвячені темі ідейних зв'язків теософії та "Живої Етики" із названими релігіями, нині не відомі і, можливо, навіть не існують. Лише праці двох російських сходознавців - О. І. Андреева та А. Ігнат'єва - частково висвітлюють цю тему. Обидва автори аналізують "східні" мотиви теософського та реріхівського вчень із метою доведення твердження, що ані теософія, ані "Жива Етика" не можуть уважатися "західною" версією буддизму, так само як "Агні Йога" не може вважатися версією йоги - ні у філософському, ні в практичному сенсі. Здобуток обох авторів у галузі проблеми класифікації теософії та

⁵ Такі, наприклад, як угруповання Тетяни Мікушиної в Росії чи Міжнародна Асоціація АУРА, що діє на території України та РФ.

⁶ Засновниця і головний ідеолог "Церкви Вселенської та Торжествуючої".

⁷ Аббревіатура, утворена з перших літер духовного імені Ю. Кривоногова (Юоан Свами), першого складу першої частини духовного імені М. Цвигун (Марія, повністю Марія Деві Христос) та скороченого слова "Логос"[6, с. 738].

⁴ Із трьох вищезгаданих авторів, праці першого - К. Пола Джонсона - залишаються не перекладеними українською та російською мовами. Праці ж іншого фахівця, британського історика Дж. Ч. Н. Вебба, у яких, зокрема, розглядається історія теософського руху, досі лишаються не перекладеними жодною із цих мов і не відомими широкому загалу представників гуманітарних наукових кіл України та Росії.

"Живої Етики", безумовно, є цінним; завдяки йому неправомірність спроб класифікації цих обох НРТ як "неорієнталістських", так само як і застосування до них терміна "необуддизм", стає очевидною. Але у своєму комплексі "східні" складові теософії та "Живої Етики" лишаються недослідженими. Немає сходознавчих робіт, у яких проводився б ґрунтовний компаративний аналіз теософії О. П. Блаватської та "Живої Етики" з буддизмом, індуїзмом та джайнізмом, від яких вони запозичили ряд ідеологічних установок, міфологем та образів. Так само невідомими є роботи, присвячені дослідженню особливостей внутрішньої інтерпретацій у теософському та реріхівському вченнях ідей та образів, запозичених ними з трьох вищезазначених релігій. Відтак, не до кінця лишаються з'ясованими відмінності між Буддою в буддизмі та Буддою в "Живій Етиці", різниця між буддистською та теософською/реріхівською інтерпретаціями карми й закону перервлень, різниця між буддистською та теософською/реріхівською інтерпретаціями образу грядущого будди Майтреї, подібність між ідеєю Фохату в теософії/"Живій Етиці" та ідеєю шакті в індуїзмі, подібність теософського вчення про "великий еволюційний цикл" до джайністського вчення про великий цикл сансари тощо.

Лишається також недостатньо дослідженим вплив ранніх сходознавчих праць на авторів теософського та реріхівського вчень, котрий знайшов відбиток у їхніх текстах. Проте факт такого впливу існує. В "Ізиді, позбавленій вуалі", одному з програмних теософських текстів О. П. Блаватської, є численні посилання на книги європейських сходознавців - М. Мюллера, Л. Жаколіо, Е. Бюрнуфа. Існують також документальні свідчення, що О. І. Реріх при написанні книги "Основи буддизму" користувалася даними, узятими з праць російського буддолога О. О. Розенберга [1].

Найбільшого успіху в розкритті теми теософії та "Живої Етики" досягнуто сходознавцями в області історичній. Завдяки працям таких спеціалістів, як О. І. Андреев та В. А. Росов особиста історія О. П. Блаватської та сім'ї Реріхів, історія їхньої діяльності в якості релігійних діячів разом з історією їхньої участі в культурних та політичних процесах, що відбувалися в Східній Азії, розкриті досить докладно. У поєднанні з такими ж історичними працями певних англомовних авторів, згаданих у нашій статті, та працями професійних біографів (таких як А. Х. Незеркотт та Р. Вернон⁸), вони разом дають чітку й детальну картину історії теософського та реріхівського рухів та діяльності видатних теософських лідерів і засновників "Живої Етики" в Східній Азії в XIX - XX століттях. Працюючи із книгами цих авторів, теперішній дослідник історії теософії та "Живої Етики" може, наприклад, легко простежити участь першого президента Теософського Товариства Г. С. Олькотта у відновленні буддизму на Цейлоні, зв'язок значних членів Теософського Товариства (таких як А. О. Х'юм та А. Безант) з Індійським Національним Конгресом та їхній внесок у боротьбу індійського народу за самоврядування, чи ж зв'язок діяльності Реріхів у Монголії з тамтешнім рухом за оновлення буддизму у 20-ті роки XX століття. Проте є в цій області й певні недоліки: напри-

клад, малодослідженою на сьогодні лишається історія діяльності Святослава Реріха, останнього представника сімейства Реріхів, направлена на укріплення культурних зв'язків між СРСР та Індією, та його внесок у розвиток індійсько-радянської дружби й культурного обміну між обома державами.

Окремою темою, котра нині розробляється в російському та навіть у вітчизняному сходознавстві, є тема сходознавчої спадщини Ю. М. Реріха. У цій галузі проводяться дослідження наукових текстів Ю. М. Реріха (таких як "До вивчення Калачакри", "Голоки та їхній етнічний характер", "Буддизм і культурна єдність Азії" та ін.) та його особистого внеску до розвитку сходознавства.

Висновки

Тема теософії та "Живої Етики" сьогодні є актуальною для сучасних релігієзнавства та сходознавства. У своєму загалі вона нині лишається малорозробленою і містить у собі ряд окремих проблем, які, при відповідному науковому підході, можуть послужити основою для багатьох перспективних релігієзнавчих та сходознавчих досліджень. Ці дослідження можуть бути розвинені в таких напрямках:

- класифікаційному. Сюди відносяться релігієзнавчі дослідження у сфері класифікації НРТ, де відправною точкою є з'ясування місця теософії, "Живої Етики" та похідних від них учень серед інших НРТ сучасності. Ці дослідження через свій зв'язок із загальною релігієзнавчою проблемою - проблемою точної класифікації релігій - могли б певною мірою посприяти її вирішенню;

- компаративному. У цій царині знаходяться релігієзнавчі дослідження в області порівняння ідеологічного контенту теософського та реріхівського вчень, ідеологічного контенту обох цих учень із пізнішими вченнями типу "Нью-Ейдж", що виникають на їхній базі. Дослідження цього типу могли б сприяти розв'язанню проблеми малої вивченості ідеологічного змісту теософського та реріхівського вчень, а також допомогти дослідити маловивчений нині процес трансформації цього змісту в теософському та реріхівському вченнях;

- аналітичному. До цього напрямку належать релігієзнавчі дослідження ідеологічного контенту теософського та реріхівського вчень, а також сходознавчі дослідження елементів східних релігійних учень, запозичених та інтерпретованих теософією і "Живою Етикою", і сходознавчі дослідження впливу раннього академічного сходознавства на ідеологію теософії та "Живої Етики". Дослідження в цьому напрямку допомогли б подолати існуючу проблему малої вивченості ідейного змісту обох учень сучасною академічною традицією та створити якомога більш повний науково-філософський опис цього змісту;

- історичному. У цей напрям входять подальші релігієзнавчі дослідження історії теософського та реріхівського рухів. Окремо сюди входять компаративно-історичні дослідження становлення обох цих рухів у порівнянні зі становленням інших, попередніх релігій. Дослідження такого типу допомогли б створенню більш цілісного академічного опису історії обох рухів. Також вони б допомогли виявленню певних загальних історичних закономірностей, у рамках яких відбувається розвиток релігії як окремого феномена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агни Йога. Высокий Путь. Часть 1 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://libes.ru/mobile/278903.read?page=292>.
2. Андреев А. И. Гималайское братство: Теософский миф и его творцы (Документальное расследование) / А. И. Андреев. - СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008 - 433 с.

⁸ Незеркотт Артур Хобарт (Arthur Hobart Nethercott), автор біографії другого президента Теософського Товариства А. Безант (праці "Перші п'ять життів Анні Безант" (The First Five Lives of Annie Besant, 1960) та "Останні чотири життя Анні Безант" (The Last Four Lives of Annie Besant, 1963). Вернон Роланд (Roland Vernon), професійний письменник-біограф, автор книги "Зоря на Сході - Крішнамурті, винайдення Месії" (The Star in the East - Krishnamurti, the Invention of Messiah, 2000).

3. Вашингтон П. Бабуин мадам Блаватской. История мистиков, медиумов и шарлатанов, которые открыли спиритизм Америке [Электронный ресурс] / П. Вашингтон. - Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/washi01/index.htm>.

4. Дудар Н. П. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Филипович. - К. : Наук. думка, 2000. - 132 с.

5. Игнатъев А. Миф о Махатмах в теософизме Блаватской [Электронный ресурс] / А. Игнатъев. - Режим доступа : www.shaktism-kgd.narod.ru/myth_o_mahatmah.htm.

6. Нові релігії України // Історія релігії в Україні : у 10 томах / [за заг. ред. А. Колодного]. - Т. 8. - К., 2010. - 828 с.

7. Нетрадиційні релігії та містичні об'єднання України. Курс лекцій з релігієзнавства / [В. М. Петрик, Є. В. Ліхтенштейн, В. В. Гринько, С. М. Левченко]. - К., 2000. - 226 с.

8. Релігієзнавство / [за заг. ред. М. М. Заковича]. - К. : Вища шк., 2000. - 350 с.

9. Webb J. The Occult Underground. - Chicago : Open Court, 1990. - 387 p.

Лещинский Антон,

аспирант Института философского образования и науки

Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова, г. Киев

ТЕМА ТЕОСОФИИ БЛАВАТСКОЙ И "ЖИВОЙ ЭТИКИ" Е. И. РЕРИХ: НА ПЕРЕКРЕСТКЕ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ И ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

Статья посвящена теме двух современных нетрадиционных религиозных движений: теософии и "Живой Этики" и её отражению в религиоведении и востоковедении. В статье дан обзор круга исследовательских проблем, связанных с вышеозначенной темой; также описаны достижения в области изучения разными представителями гуманитарной науки и рассмотрено состояние осуществления темы теософии и "Живой Этики" в религиоведении и востоковедении.

Ключевые слова: востоковедение; "Живая Этика"; исследовательская проблема; нетрадиционные религиозные течения (НРТ); проблематика; религиоведение; рериховское движение; теософия; теософское движение.

Leshchynski Anton,

postgraduate student, Institute of Philosophical Education and Science

of National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

THEMES OF THEOSOPHY OF BLAVATSKY AND "LIVING ETHICS" OF HELENA ROERICH IN HUMAN SCIENCES: BETWEEN RELIGION AND ORIENTAL STUDIES

This article is dedicated to the theme of Theosophy and Living Ethics Teaching in modern Religion and Oriental Studies. So, in the article, the author surveys problems, which concerned with this theme and describes her condition in Religion and Oriental Studies and academic achievements, which was done for this theme. Essentially, discourse of the article focused on the contexts this theme in post-Soviet Religion Studies and Oriental Studies.

According the author's review, the problems for modern academic research of Theosophy and "Living Ethics" are next:

- Unascertained place of both teachings in modern classification of non-traditional religions. For demonstration, the author exemplifies various definitions of Theosophy and "Living Ethics" in classifications of non-traditional religions, which are suggested by modern Ukrainian and Russian researchers. He takes note, that in this classifications both teachings have a different and, sometimes, contradictory positions. For solution this problem, the author, however, suggests simply continuation the clearing of criteria for definition of both teachings.

- In whole, unsearched by academic tradition ideological content of Theosophy and "Living Ethics". Here, the author acknowledges absence a scientific works, which are dedicated to detail analysis both teachings, with their own philosophy, mythology and ethics. However, the author also admits, which such works may exist in Europe and America, but don't known in post-Soviet countries, because lack of informative connections between Western and post-Soviet sciences still not overcome completely. The author considers that theme of Theosophical and "Living Ethics" ideology as a perspective basis for analytic researches, both for Religion and Oriental Studies. In his opinion, one of these perspective trends is a sphere of comparative researches of Theosophy and "Living Ethics" ideology with ideology of those modern "New Age" teachings, which has connections with the Theosophy of Helena Blavatsky. The author suggests these researches for retrace the basic trends of development of Theosophical ideology and changes, which was caused by such development. For Oriental Studies the comparative researching trend, in the author opinion, also is perspective, because such research let to fix a discrepancy or similarity between Theosophical ideas, taken from Hinduism, Buddhism or Jainism and their Oriental prototypes.

Also, the author marks the researching successes in sphere of historical studies of Theosophy and "Living Ethics". Exemplify this, he refers works of Western (like a Peter Washington, Kenneth Paul Johnson, James Webb and Maria Carlson) and Russian (like an Alexander Andreyev, Vladimir Rosov and Andrey Ignatyev) researchers, and constants that, thanks for these and similar works, the history of Theosophy and "Living Ethics" may be retraced very clear today.

Key words: Living Ethics Teaching; non-traditional religions; Oriental Studies; problematic; Religion Studies; Roerich Movement; Theosophy; Theosophical Movement.

REFERENCES

1. Agni Yoga. The High Path, part I, available at: <http://libes.ru/mobile/278903.read?page=292> (rus).
2. Andreyev A. I. (2008), *The Himalayan Brotherhood: Theosophical Myth and his Creators*, Publishing House of St. Petersburg University, St. Petersburg, 433 p. (rus).
3. Washington P. (1996), *Madame Blavatsky's Baboon: A History of the Mystics, Mediums and Misfits Who Brought Spiritualism to America*, Russian translation, available at: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/washi01/index.htm> (rus).
4. Dudar N., Fylypovych L. (2000), *A New Religious Streams: The Ukrainian Context*, Naukova Dumka, Kyiv, 132 p. (ukr).
5. Ignatyev A. (2012), *The Myth of Mahatmas in Blavatsky's Theosophism*, available at: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/washi01/index.htm> (rus).
6. *A New Religion of Ukraine* (2010), *History of Religion in Ukraine*, Vol. 8, Kyiv, 828 p. (ukr).
7. Petryk V., Likhtenshtein Ye., Hrynko V., Levchenko S. (2000), *Non-traditional Religions and Mystical Communities of Ukraine*, Kyiv, 226 p. (ukr).
8. *The Study of Religion*, Textbook (2000), Vyshcha Shkola, Kyiv, 350 p. (ukr).
9. Webb J. (1990), *The Occult Underground*, Open Court, Chicago, 387 p. (engl).

© Лещинський Антон

Надійшла до редакції 24.09.2014

УДК 316.323:130.2

МАЛЬЦЕВА ОЛЬГА,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Приазовського державного технічного університету, м. Маріуполь*

СМІХ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

У статті виявлені передумови, причини, механізми функціонування сміху та наслідки його активізації як впливового чинника формування національно-культурної та соціальної ідентичності українського козацтва; доведено, що закарбовані в козацькій ідентичності схильність до веселої вдачі, блискавичного гумору, життєствердного сміху набули статусу визначальних рис українського національного характеру та особливо актуалізуються в кризових, перехідних станах соціокультурного розвитку.

Ключові слова: сміх; соціальні функції сміху; українське козацтво; маргінальність; лімінальна спільнота; "межова ситуація"; "граничне буття"; трикстерський міф; національно-культурна та соціальна ідентичність; український національний характер; ментальність.

Постановка проблеми. Як слушно відзначають дослідники історії, майже в усіх народів їхня національна вдача витворювалася під впливом поодиноких домінуючих в їхньому житті верств населення. Скажімо, у Франції доби абсолютизму визначним виявився вплив шляхти, а в Англії - пуританської буржуазії. На думку українського дослідника П. Феденка, "...в Україні формуючою духовність верствою було козацтво, ... воно ж вплинуло на нашу ідентичність" [1, с. 380]. Щоразу звично називаючи українців "козацькою нацією", ми мимоволі визнаємо цю інтенцію як аксіому, але чи багато ми знаємо про природу формування козацької ідентичності, котра, безсумнівно, позначилася на українському національному характері та ментальності нашого народу. З одного боку, не можна жалітися на брак досліджень, присвячених аналізу історії становлення козацтва, його соціального ладу, створеної ним матеріальної та духовної культури. Істориками, етнографами, етнологами, соціальними антропологами, культурологами, етнопсихологами та спеціалістами інших наукових напрямків накопичений значний масив дослідницького матеріалу, який іноді дуже деталізує окремі особливості

"життєвого світу" українського козацтва, іноді занадто його міфологізує. З іншого боку, слід констатувати: такий великий обсяг інформації потребує якісно нового етапу його осмислення на рівні міждисциплінарного узагальнення в рамках соціально-філософського та філософсько-історичного дискурсу як інтегративних суспільно-наукових напрямків.

Обґрунтування актуальності. Сьогодні, коли в українському суспільстві існує запит на підтримку соціального оптимізму, актуальність дослідження полягає в розкритті причин того, чому наш народ, який навіть у самоназві своєї країни (етнонімі "Україна") закарбував переживання повсякчасного перебування "біля краю", "на межі", "на перехресті", у довготривалій боротьбі за національну ідентичність завжди обирав саме сміх як універсальний засіб духовного самоствердження, самозахисту та саморегуляції. Окрім того, наукові пошуки в цьому напрямку дозволять досягнути загальні закономірності соціокультурного функціонування сміху в умовах кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нашої розвідки принципове значення мала низка попередніх